

DĚJINY ČESKÉ A SLOVENSKÉ PSYCHOLOGIE

SIMONA HOSKOVCOVÁ

JIŘÍ HOSKOVEC

DANIEL HELLER

KAROLINUM

Dějiny české a slovenské psychologie

Simona Hoskovcová

Jiří Hoskovec

Daniel Heller

Recenzovali:

doc. PhDr. Jan Srnec, CSc.

PhDr. Dalibor Vobořil, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz

Praha 2015

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání druhé, přepracované a rozšířené, v Nakladatelství Karolinum první

© Univerzita Karlova, 2015

© Simona Hoskovcová, Jiří Hoskovec – heirs, Daniel Heller, 2015

Kniha je výstupem programu PRVOUK P03, Rozvoj psychologických věd.

ISBN 978-80-246-2402-0

ISBN 978-80-246-2425-9 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Předmluva k druhému vydání	9
Úvod	11
1. Psychologie v Čechách, na Moravě a na Slovensku	13
1.1 Kořeny vývoje oboru	13
1.2 Zrod vědecké psychologie ve střední Evropě	15
1.3 Od 19. století do 2. světové války	15
1.4 Období 2. světové války	16
1.5 Poválečné období a totalita	17
1.6 Období 1990–2010	19
2. Psychologické kategorie	23
2.1 Vnímání.	23
2.1.1 J. E. Purkyně – trvale platné objevy.	23
2.1.2 G. T. Fechner – zákonitost mezi intenzitou podnětu a počítku	24
2.1.3 J. Müller – souvislost vjemů s představami a pozorností	25
2.1.4 W. Wundt – struktura duševních obsahů.	26
2.1.5 Pokračovatelé v experimentálním výzkumu	26
2.1.6 Experimentální výzkum v druhé polovině 20. století	31
2.2 Pozornost.	31
2.2.1 Od jasnosti vědomí k výběrovosti pozornosti	32
2.2.2 Brněnské výzkumy.	33
2.2.3 Pražské výzkumy	34
2.2.4 Bratislavské výzkumy.	35
2.3 Paměť.	36
2.3.1 H. Ebbinghaus – průkopník experimentálního výzkumu paměti	37
2.3.2 Paměť zkoumaná interfunkčně	38
2.3.3 Experimentálně psychologické pracoviště v Bratislavě.	38
2.4 Myšlení	40
2.4.1 A. Marty – jazykové základy myšlení.	41
2.4.2 E. Mach – relativita myšlení.	42
2.4.3 O. Külpe – základ experimentálního výzkumu myšlení.	43
2.4.4 M. Wertheimer – vědecké myšlení.	43
2.4.5 J. Hlavsa – tvořivé myšlení.	44
2.4.6 M. Sedláková – mentální modely	45
2.4.7 A. Plháková, I. Ruisel – implicitní a explicitní teorie inteligence	47
2.5 Emoce.	48
2.5.1 J. E. Purkyně – výrazy citů	49
2.5.2 W. Wundt – popis emocí	50
2.5.3 I. Stuchlíková – emoce a myšlení.	50
2.5.4 H. a M. Machačovi – emoce a stres	51

2.6	Vůle a motivace	53
2.6.1	F. Krejčí – jevy volní jako případy chtění	53
2.6.2	J. Lindworsky – vůle zkoumaná sebepozorováním	53
2.6.3	V. Tardy – síla vůle	54
2.6.4	M. Brichcín – vůle, volní procesy a volní vlastnosti	55
2.6.5	M. Homola – motivace a osobnost	56
2.6.6	M. Nakonečný – východisko motivace	57
2.7	Osobnost	58
2.7.1	Psychologie osobnosti v Praze	59
2.7.2	Psychologie osobnosti v Brně	64
2.7.3	Psychologie osobnosti v Bratislavě	68
3.	Psychologické obory	78
3.1	Vývojová psychologie	78
3.1.1	Vývojová psychologie od počátku 20. století	78
3.1.2	Z. Matějček a J. Langmeier – proč chtějí mít lidé děti	79
3.1.3	Výzkumy kojenců	82
3.1.4	J. Odehnal a M. Severová – pozorování předškolních dětí	84
3.1.5	L. Kubička – školní věk	84
3.1.6	J. Kotásková – morální vývoj dítěte	85
3.1.7	Puberta a adolescence	86
3.1.8	Dospělost a manželský život	87
3.1.9	Síla ducha v chátrajícím těle	88
3.2	Srovnávací psychologie	89
3.3	Pedagogická psychologie	91
3.3.1	V. Příhoda – reformy školství a vývoj lidské psychiky	91
3.3.2	F. Jiránek – pedagogická psychologie podložená výzkumem intelektu	92
3.3.3	V. Kulič – řízené učení	93
3.3.4	J. Čáp – psychologie pro učitele	95
3.3.5	J. Mareš – styly učení	96
3.3.6	Z. Helus a J. Pelikán – preferenční postoje učitelů k žákům	96
3.3.7	L. Míček – učitel a stres	97
3.3.8	Reformní snahy v pedagogice	98
3.4	Sociální psychologie	99
3.4.1	G. A. Lindner – začátky sociální psychologie	100
3.4.2	A. Jurovský – člověk ve společenských skupinách	101
3.4.3	J. Janoušek – sociální komunikace	101
3.4.4	V. Řehan – sociální status a hodnotová orientace mladé generace	103
3.4.5	I. Čermák – agrese a antisociální chování	103
3.4.6	S. Hermochová – výcvik sociálních dovedností	104
3.5	Politická psychologie	105
3.5.1	G. A. Lindner – vytvoření pojmu politická psychologie	106
3.5.2	T. G. Masaryk – psychologické postřehy politika	106

3.5.3	K. Horn – politickopsychologická analýza.	108
3.5.4	V. Pečjak – současná politická psychologie	108
3.5.5	Psychologie davu.	109
3.5.6	Politická psychologie nově pojatá.	110
3.6	Psychologie práce a organizace	112
3.6.1	Základy oboru – psychotechnika	112
3.6.2	J. Stavěl – spoluzakladatel psychotechniky na Slovensku	113
3.6.3	J. Doležal – ředitel Ústavu lidské práce v Praze	114
3.6.4	Psychologie práce a řízení v plánovaném hospodářství	114
3.6.5	Z. Bureš – spolehlivost výkonu	115
3.6.6	Psychologie práce a organizace v tržním hospodářství.	117
3.7	Forenzní psychologie	118
3.7.1	H. Gross – kriminální psychologie.	119
3.7.2	J. Čepelák – klasifikace forenzní psychologie.	120
3.7.3	J. Neumann a K. Netík – etické problémy forenzní psychologie	121
3.7.4	L. Čírtková – policejní psychologie	122
3.7.5	Osobnost pachatelů trestné činnosti	123
3.7.6	G. Dobrotka – úloha forenzní psychologie podle věkových skupin ..	125
3.8	Psychologie sportu a tělesné výchovy	126
3.8.1	A. Pechlát – náčelník Sokola v psychologii.	127
3.8.2	A. Stránský – hledání obrysů oboru	128
3.8.3	M. Vaněk – rozvoj oboru.	128
3.8.4	V. Hošek – sport ve vodě, na horách a vysoko ve vzduchu	130
3.9	Psychologie umění	131
3.9.1	J. Viewegh – věda a umění.	132
3.9.2	P. Machotka – psychologie výtvarného umění	133
3.9.3	Hudební psychologie.	133
3.10	Klinická psychologie	138
3.10.1	P. Mohapl – úkoly klinické psychologie	139
3.10.2	J. Srnec – etika a klinická psychologie	139
3.10.3	Psychodiagnostika	140
3.10.4	Lékařská psychologie.	143
3.10.5	J. J. Diamant – neuropsychologie.	144
3.11	Psychoterapie.	146
3.11.1	Počátky psychoterapie v našich zemích.	147
3.11.2	J. Šimsa – počátky léčby alkoholismu a psychoterapie	147
3.11.3	C. H. Bezděk – etikoterapie	148
3.11.4	V. Forster – duševní poruchy a jejich léčení	149
3.11.5	J. Stuchlík – psychoterapie a psychohygiena	150
3.11.6	J. Rubeš, J. Skála, E. Urban – léčení závislostí a výcvik v psychoterapii	151
3.11.7	Psychoanalýza.	153
3.11.8	F. a J. Knoblochovi – integrovaná psychoterapie	154
3.11.9	H. Junová – psychogymnastika.	155

3.11.10	E. Syřišťová – skupinová psychoterapie psychóz	156
3.11.11	R. Konečný – psychoterapie na Moravě	157
3.11.12	S. Kratochvíl – integrovaná psychoterapie	158
3.11.13	O. Kondáš – psychoterapie na Slovensku	158
3.11.14	Psychologické poradenství – psychoterapie mimo zdravotnictví . . .	158
3.12	Psychologie zdraví	160
3.12.1	J. Křivohlavý – nový pohled na zdraví a nemoc	160
3.12.2	Historie hnutí duševní hygieny	161
3.12.3	L. Míček – dvanáct znaků růstu duševní hygieny	162
3.12.4	I. Šolcová a V. Kebza – syndrom vyhoření	163
3.13	Psychologie a pseudopsychologie	164
3.13.1	V. Forster – okultní úkazy a jejich psychologický výklad	166
3.13.2	F. Šeracký – jasnovidectví a šarlatánství	166
3.13.3	Neúspěšný pokus psychotroniky stát se vědou	168
3.13.4	Pražské sympozium o hraničních oblastech	168
3.13.5	Pseudopsychologický přístup při výběru zaměstnanců	169
3.13.6	Školská pověra	170
	Závěrem	173
	Vzpomínka na Jiřího Hoskovce	175
	Summary	177
	Literatura	179
	Jmenný rejstřík	198

Předmluva k druhému vydání

Záměr zpracovat dějiny české a slovenské psychologie vznikl ke konci 20. století a byl realizován vydáním publikace *Malé dějiny české a středoevropské psychologie* v roce 2000. Monografie zachycuje jedno století vývoje psychologie jako samostatného vědního oboru. Tato kalendářní data se pro spis takového druhu přímo nabízela.

Od té doby bohužel zemřela řada našich významných kolegů, kteří posunuli českou psychologii dále. Jedním z nich byl také Jiří Hoskovec, hlavní autor prvního vydání knihy, který zemřel v létě roku 2011. Rozhodli jsme se pro druhé vydání, protože díla mnoha stěžejních osobností byla završena a aktualizovaným textem bychom jim rádi vzdali hold.

V předkládané publikaci se zaměříme výhradně na českou a slovenskou psychologii. Přehledy o stavu oboru v dalších zemích střední Evropy, které byly součástí vydání prvního, ponecháváme stranou. Naopak jsme doplnili kapitoly pojednávající o vývoji psychologie v českém a slovenském prostředí a učinili mnoho dalších zpřesnění.

Simona Hoskocová, Daniel Heller

Úvod

Monografie je zaměřena na českou a slovenskou psychologii 20. století s občasnými exkurzemi do 19. století: seznamuje s poznatky o lidské psychice, s uplatněním psychologických poznatků v nejrůznějších oborech lidské činnosti a poskytuje odkazy na další zdroje. Uvedené poznatky nebyly získány vždy jen psychology, ale též jinými odborníky.

Proč je znalost historie tohoto oboru důležitá? Současné pojmy, modely a teorie lidské psychiky nejsou definitivní, představují pouze určitá zastavení na cestě vědy. Je třeba rozumět tomu, odkud pocházejí, v jakém kontextu vznikly, protože to nám umožňuje nejen jejich správné užívání, ale také rozvíjení nebo překonání a opuštění ve prospěch pojmů, modelů a teorií nových. Aby byla historie psychologie schopna dosahovat tohoto cíle, musí být zdroje dat specifikovány společně s metodami jejich získávání a vysvětlení. Při historické analýze jsou rozlišovány tři úrovně: teoretická, individuálně-životopisná a sociální.

K historii psychologie v České republice a na Slovensku nepřistupujeme jednoznačně podle myšlenkových proudů. Pro každé téma byli vybráni hlavní představitelé oborů, od zakládajících osobností až po současné nositele výzkumu či aplikace. Hlavním kritériem výběru byl originální přínos pro obor

a jeho uznání ve světě, a to nezávisle na společensko-politickém kontextu. Díla vybraných autorů uvádíme v souvislosti s jejich životem. Jejich životopisy mají často mnoho společného, například studovali více oborů a hodně cestovali, což může být inspirací pro nové generace studentů. Uvádíme také přínosná témata jejich práce. Čtenářům doporučujeme všítat si odkazů v textu a jmenného rejstříku, neboť někteří autoři se zabývali více tématy a údaje o nich neopakujeme.

Při současném rozvoji a specializaci psychologických věd se žádné šířeji zaměřené dílo neobejde bez spolupráce specialistů. Za pomoc při vzniku publikace děkujeme kolegům doc. PhDr. Karlu Balcarovi, prof. PhDr. Janu Čápovi, PhDr. Ludmile Čírtkové, doc. PhDr. Soně Hermochové, prof. PhDr. Pavlu Machotkovi, prof. PhDr. Jiřímu Marešovi, PhDr. Miluši Sedlákové, doc. PhDr. Jiřímu Štikarovi, prof. PhDr. Miroslavu Vaňkovi, prof. PhDr. Janu Vymětalovi a Edith Hoskovcové.

Psychologie v Čechách, na Moravě a na Slovensku

1.1 KOŘENY VÝVOJE OBORU

Psychologické myšlení a jeho vztahy k problémům společnosti lze v Čechách sledovat už od založení Karlovy univerzity v Praze ve 14. století. Myslitelé té doby sdíleli své myšlenky týkající se problémů, které v moderních psychologických termínech můžeme označit jako otázky patologie, vývoje, pedagogiky, duševní hygieny, osobnosti, úvahy pastorační, profesní, politické a sociální. Psychologické aspekty byly tehdy řešeny v rámci teologie, filozofie a lékařství.

Duševní hygienou se zabýval například Karel IV. Lucemburský (1316–1378). Ve své autobiografii doporučuje, abychom nezáviděli jeden druhému, protože závist vyvolává nenávist. „Ten, kdo nesnáší, nemůže být milován a hyne v důsledku vzteku“ (Brožek, Hoskovec 1997c, s. 13). Tomáš Štítný (ca. 1325–1406), český filozof stejného období a pravděpodobně absolvent pražské univerzity, vysvětluje ve svých morálně-vzdělávacích dialozích, že závist ústí v hořkost v srdci, kvůli které se nemůžeme radovat (tamtéž, s. 25). Dále k závisti poznamenává český církevní reformátor Jan Hus (1369–1415): „Závist zažíváme jako bolest (...). Závist vede k nenávisti, pomlouvám, nespravedlivé

kritice a nespokojenosti“ (tamtéž, s. 31). Petr Chelčický (ca. 1390–1460) považoval za hlavní ctnost lásku k bližnímu a etickou stránku náboženství. Zastával možnost nenásilného prosazování v politice. V situaci, v níž různé skupiny českých reformistů mezi sebou bojovaly, vytvořil idealistický základ pro jejich spojení (Masaryk 1926).

V období renesance je pozoruhodné široké spektrum odborných zájmů a mobilita v rámci Evropy při studiu nebo práci. Pro šlechtu bylo výrazem moudrosti a vlastního image podporovat umění a vědy. Nejambicióznější byl Rudolf II. (1552–1612). Do Prahy pozval astronomy, astrology, alchymisty, malíře, sochaře, spisovatele a básníky. Mezi nimi i Tadeáš Hájka z Hájku (1525–1600), učenec a věstce. Pro psychology je zajímavý jeho výklad fyziognomických detailů ve vztahu k osobnostním vlastnostem, včetně tipů týkajících se budoucího vývoje člověka (Malý 1937).

Když v roce 1618 začala třicetiletá válka, bylo Pavlovi Stránskému (1583–1657) 35 let. Odmítl konvertovat ke katolicismu, a byl proto nucen emigrovat. Ve své knize *Respublica Bojema* popsal národní charakter Čechů: „Oni nesnášejí silnou disciplínu a nelíbí se jim poslouchat rozkazy. Nespravedlnost překonávají s obtížemi. Když jsou spokojení, jsou učenliví, když smutní, jsou nevrlí. Při hladu nezpívají jako Němec, ani netančí jako Francouz, ale jsou naštvaní“ (Brožek, Hoskovec 1997c, s. 38–39).

Jan Amos Komenský (1592–1670), moravský reformátor a pedagog, je předním myslitelem v oblasti dětské psychologie a vzdělávání. Komenský postuloval rovnocenné vzdělávání pro muže i ženy a demokratické metody výuky s ohledem na individuální schopnosti žáka.

Za vlády Marie Terezie (1717–1780) byl významnou osobností František Josef Kinský (1739–1805). Byl ředitelem Válečné akademie ve Vídni a spoluzakladatelem Soukromé učené společnosti, která se později institucionalizovala pod názvem Královská česká společnost nauk. Kinský psal příručky pro vojáky, nabádal je k dosažení soběstačnosti, odvaze, mužnosti, rozhodnosti, disciplíně a sebeovládání fyzickému, morálnímu, emocionálnímu a intelektuálnímu. Jeho pedagogické úvahy byly založeny na psychologických principech. Pokud jde o vzdělávání dětí, zdůrazňoval pěstování mateřského jazyka a ranou výuku jazyků cizích (tamtéž, s. 42–44).

Vědecké úsilí v české psychologii prokázal Jiří Procházka, též Georg Prochaska (1749–1820). Proslul především svými výzkumy nervových procesů, nervové reflexivní činnosti (odrazu-reflexe vnějšího podráždění ze senzitivních nervů na nervy motorické). Pojmem *sensorium commune* popisuje místo nervové soustavy, kde se všechny vnější podněty setkávají a odkud jsou vedeny dále do všech částí těla. Na vnější podněty člověk reaguje vědomě či nevědomě. V knize o lidské fyziologii (Vídeň, 1797) pojednává o pozornosti, představivosti, paměti, emocích, sebeovládání, názorech, racionálním úsudku, inteligenci, vynalézavosti, vtipu a moudrosti.

1.2 ZROD VĚDECKÉ PSYCHOLOGIE VE STŘEDNÍ EVROPĚ

Region střední Evropy je kulturním celkem mimořádně významným pro celý svět psychologie. Mezi Lipskem a Vídní se do značné míry zakládaly hlavní proudy dnešní psychologie: proud usilující o exaktnost měření (W. Wundt) i proud usilující o hloubku porozumění (S. Freud). V tomto prostředí byly vytvořeny i hlubší metodologické základy obou hlavních přístupů dnešní psychologie – přístupu kvantitativního a kvalitativního. Kvantitativní přístup má své kořeny v práci vědců spojených s Vídní (K. Popper) a Prahou (E. Hering, E. Mach). Kvalitativní, na porozumění jedinečnosti fenoménu orientovaný přístup je myšlenkově spjat s E. Husserlem (1859–1938). Zásadní význam pro moderní vědecké myšlení mají i práce K. Gödela (1906–1978), který ukázal na limity úsilí o tvorbu vědeckých teorií.

Města Lipsko, Würzburg, Berlín, Vratislav, Varšava, Vídeň, Praha, Brno, Bratislava, Budapešť a Lublaň byla duchovními středisky, která spolu živě komunikovala. Tato oblast dodnes tvoří multikulturní prostředí, ve kterém se setkávají tradice a ve kterém se národy snaží o nezávislost, mimo jiné i ve vědě. Jsou to i společné historické osudy, které jednotlivé země střední Evropy v různých etapách sbližovaly. Hovoříme sice o „české“ psychologii, ta ovšem čerpá a vyvěrá z okolních vlivů, bez jejichž znalosti bychom ji mohli v jejím vývoji jen těžko chápat.

1.3 OD 19. STOLETÍ DO 2. SVĚTOVÉ VÁLKY

V 19. století se etabluje psychologie jako samostatný vědní obor. Její kořeny sahají do filozofie, lékařství a pedagogiky. Mezi významné zakladatelské osobnosti pražské univerzitní psychologie patří M. Rostohar (viz kap. 2.1.5), J. E. Purkyně (viz kap. 2.1.1; 2.5.1), G. A. Lindner (viz kap. 3.4.1), J. Durdík (viz kap. 3.7.1), T. G. Masaryk (viz kap. 3.5.2) a F. Čáda (viz kap. 3.9.3). Tyto osobnosti patří k nejlepší tradici české psychologie, a to jak objevitelsky, svým přehledem o odborném dění ve světě, tak organizátorsky ve prospěch vědy a její výuky.

Na utváření české vědecké psychologie měly nejvýraznější vliv myšlenkové proudy přicházející z Německa a Rakouska. Dostávaly se k nám prostřednictvím německy hovořících vědců, kteří pobývali na jednotné pražské, později německé univerzitě.¹

Společenské podmínky nově vzniklého československého státu v roce 1918 podnítily řadu psychologických aktivit zvláště v oblasti psychologie

1 V r. 1882 byla pražská univerzita rozdělena na dvě univerzity – německou a českou. V r. 1939 došlo k uzavření české univerzity, v r. 1945 byla její činnost obnovena a byla zrušena univerzita německá.